

ՄԻ ԺԱՅՌԱՊԱՏԿԵՐԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՄԱՆ ԵՎ
ՊԱՏԿԵՐԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԾԱՆՄԱՆ ՓՈՐՉ

Գեղամա լեռների Փոքր Պայտասար գագաթի ժայռապատկերներից մեկը (նկ. 1)¹ պատկանում է գրային ժայռապատկերների խմբին: Մրա պատկերները ևս ընթերցվում են աջից ձախ ու վերևից ներքև ուղղությամբ² և ունեն իրենց գոյությունը պայմանավորած առասպելաբանական հենք: Ժայռապատկերի վերնամասի խաչանշանով մեծ շրջանակը համատեղ խորհրդանիշն է երկնքի և արևի: Ըստ Հ.Մարտիրոսյանի՝ մեր ժայռապատկերներում արևի հիմնական գծապատկերներից մեկը սա է՝ «կազմված շրջանագծից և խաչածև միջուկից»:³ Նկատենք, որ այս բաղադրյալ պատկերի շրջանակը խորհրդանշելով երկինքը (երկնականարը), նախնադարի մարդկանց պատկերացումներում ընկալվել է նաև որպես տիեզերքի մոդել:⁴

Մեր ժայռապատկերի խաչաներդիր շրջանակով պատկերի երկինքն ու արևը միաժամանակ խորհրդանշելու հանգամանքը դրոշմ է նրա հնչյունական համարժեքը որոնելիս կանգ առնել *հաւառ* բառի վրա, որը, «երկինք» նշանակելով հանդերձ,⁵ առնչվում է նաև «ույս»-ին: Կարծում ենք, թե սրա *հաւ* մասով է ընթերցվել խնդրո առարկա պատկերը՝ որպես մեհենանշան: Հաւառ<*հաւ-առ, որի -առ վերջածանցի համար հմմտ. *գաւ-առ*, *խանձ-առ*, *խոչ-առ*, *շաւ-առ-ն*, *պայծ-առ* և այլն: Հաւառ բառի *հաւ* արմատի հիմքում հ.-ե. *sāu- «փայլել, լույս տալ» նախածնն է:⁶ Այս նախածնն է Է.Աղայանը տեսնում այնպիսի բառերի -աւ- բաղադրիչների մեջ, ինչպիսիք են. *առաւօտ* (<առ-աւ-օտ), *կամաւօտ* (<կամ-աւ-օտ), *շաղաւօտ* (<շաղ-աւ-օտ), *շաղաւար* (<շաղ-աւ-ար) և *շաղաւարիկ* (<շաղ-աւ-ար-իկ):⁷ Այս բառերից *առաւօտ*-ը իր հանրահայտ նշանակությունից բացի, մեր հին տոմարում նշանակում էր նաև «գիշերվա 10-րդ ժամը», *կամաւօտ*-ը՝ «գիշերվա 5-րդ ժամը», *շաղաւօտ*-ը՝ «գիշերվա 4-րդ ժամը», *շաղաւար*-ը՝ «եթեր կամ նրա մասերից մեկը», իսկ *շաղաւարիկ*-ը՝ «լուսնի կամ աստղերի շարժվելը»:⁸ Ինչպես տեսնում ենք, թվարկված բառերը արտահայտում են երկնային լույսին, երկնային մարմիններին և ժամանակին առնչվող հասկացություններ:

Նույն արմատի *աւ* տարբերակով կազմված *աւօտ* (-օտ//աւօտ վերջածանց է) բառին ՆՀԲ-ի հեղինակները տալիս են հետևյալ բացատրությունները. «Որպես թե հաւտղ կամ աւետաւոր այգոյ. եւ կամ ժամն դիպօղ ի լուսանալ» և հղում են Վանական վարդապետի համապատասխան վկայությանը:⁹ Վերջինում առկա *աւաւտ կա/աւօտ կա* դարձվածն ի նկատի առնելով, Է.Աղայանը *աւօտ*-ը հասկանում է «ժամանակ»:¹⁰

¹ Հ. Մ ա ռ տ ի թ ո ս յ ա ն, Գիտությունն սկսվում է նախնադարում, Եր., 1978, էջ 190, աղ. 127, նկ. 10:

² Այսինքն՝ այնպես, ինչպես ընթերցվում էին նաև ուրարտական, նախահնդկական, կիպրոսյան, վաղշումերական մեհենագրերն ու նշանագրերը (Ա. Մովսիսյան, Հայկական մեհենագրություն, Եր., 2003, էջ 75-76: Ս. Պետրոսյան, Հայոց մեհենագրության ակունքներում, Գյումրի, 2008, էջ 8):

³ Հ. Մ ա ռ տ ի թ ո ս յ ա ն, Հայաստանի նախնադարյան նշանագրերը և նրանց ուրարտահայկական կրկնակները, Եր., 1973, էջ 13:

⁴ Н. Е р е ф е е в а, Лук, "Мифы народов мира", т. II, М., 1988, стр. 77.

⁵ Ստ. Մ ա լ խ ա ս յ ա ն, Հայերեն բացատրական բառարան (այսուհետև՝ ՀԲԲ), հ. III, Եր., 1944, էջ 80:

⁶ Ս. Պ ե տ թ ո ս յ ա ն, Հայոց մեհենագրության ակունքներում, էջ 5:

⁷ Է. Ա ղ ա յ ա ն, Բառաբանական և ստուգաբանական հետազոտություններ, Եր., 1974, էջ 24:

⁸ Գ. Ա լ ի շ ա ն, Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնը, Եր., 2002, էջ 79: Ա. Արրահամյան, Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը, Եր., 1944, էջ 113: Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան (այսուհետև՝ ՀԱԲ), հ. III, Եր., 1977, էջ 489:

⁹ «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» (այսուհետև՝ ՆՀԲ) հ. I, Եր., 1979, էջ 397:

¹⁰ Է. Ա ղ ա յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 25-26:

Վանական վարդապետի վկայության մեջ առավել ուշագրավ է *հաւատ* բառին տրված բացատրությունը. «հաւատն՝ լոյս»,¹¹ որը նաև այս բառի ստուգաբանությունն է. *հաւատ* < *հաւ-ատ* (վերջածանցի համար հմնտ. *խանդադ-ատ*, *խանձ-ատ*, *հատտ-ատ*, *կն-ատ* և այլն): Մրանով *հաւատ* բառը դառնում է *հաւատ* «երկինք» բառի արմատակիցը և իր «հավատ, կրոն, հավատարմություն, ստուգություն» և այլ նշանակությունների միջոցով ի ցույց է հանում նախնական «լոյս» նշանակությունը: Հաւատ բառը հատուկ ուշադրության է արժանի, որովհետև կրոնական իմաստով նրան համարժեք *աղանդ* բառը (գրաբարում ոչ միայն «սուտ կրոն» էր նշանակում, այլև «մաքուր և ճշմարիտ կրոն»)՝¹² «Նշանագիրք իմաստնոց»-ում արտահայտված է Հայկ//Օրինոն համաստեղության գծապատկերն հիշեցնող մեհենանշանով:¹³

Հնդեվրոպական նախալեզվի միևնույն արմատն ունեցող *հաւատ*, *հաւատ* և *աւոտ* բառերը իրենց նշանակություններով հանգում են հնագույն հայկական դիցարանը գլխավորած աստվածության էությունը և գործառույթներին: Փոքր Պայտասարի քննարկվող ժայռապատկերում նրա էությունը արտահայտված է նախ և առաջ *հաւատ* «երկինք» բառի և նրա նշանային համարժեքի՝ խաչանշանով շրջանակի (երկնքի և արեգակնային լույսի համատեղ պատկերանշան) միջոցով: Այս վերջինն է դառնում, դրանով իսկ, ժայռապատկերի առասպելաբանական-իմաստաբանական հենքի բացահայտման և համապատասխան տեքստի վերծանման բանալին:

Արդ, ո՞վ կարող էր լինել հայոց հնագույն դիցարանը գլխավորած աստվածը, որը երկնքի հետ միասին անճնավորում էր նաև արեգակնային լույսը և *հաւատ* բառի միջոցով առնչվում հ.-ե. *sāu- արմատը պարունակող վերոհիշյալ բառերի բուն իմաստներին: Պատասխանը տալիս է ինքը՝ *հաւատ* բառը, որը հենց այնպես չի հայտնվել այստեղ: Այս բառը հատկապես է ընտրվել, որովհետև նրա առաջին մասը, հնդեվրոպական չափածո տեքստի կազմման սկզբունքով,¹⁴ ընթերցողին և լսողին հասկացնելու էր, որ *հաւ-ատ* հնչյունակապակցության մեջ է թաքցված այն աստծու անունը կամ մակդիրը, ում ձոնված էր ժայռապատկերը, ո՞վ *հաւ*՝ սկիզբն էր ամենայնի (հմնտ. հնդեվրոպական ծագումով *հաւ* «ծայր, սկիզբ, սկզբնավորություն» բառը),¹⁵ ո՞վ *հաւ*՝ առաջնորդն էր բոլոր աստվածների և հայոց առաջին գործի (հմնտ. նույնածագում «Հաւել-սկզբնել, կան առաջնորդել», «Հաւակ-առաջնորդ, կան գլուխ, կան աւագ»),¹⁶ ո՞վ *հաւ*՝ նախահայրն էր բոլոր աստվածների և հայերի (հմնտ. *հաւ* «պապ, հոր հայրը» հնդեվրոպական ծագումով բառը):¹⁷ Իսկ ո՞վ կարող էր ըմբռնվել այդպիսին. իհարկե, միմիայն Հայկը: Ի դեպ, Բելի դեմ Հայկի տարած հաղթանակի վայրը՝ Հայոց ձորը, հայտնի է որպես «Հավու ձոր. զի այսպես կը կոչեր ժողովուրդ իր նախահավուն՝ Հայկին անունով»:¹⁸ Ընդ որում, Հայկի անունը արմատակիցն է *հայր* և *հայ* բառերի¹⁹ (հմնտ. հնդեվրոպական գերագույն աստծու անունից անբաժան *pater- > *հայր* մակդիրը՝ նրա հունական Ζεὺς πάτερ, հին հնդկ. Dyáuṣ pitā, լուվ. tatiš Tiuz, լատին. Iūpiter անվանումներում):²⁰

Հայկի կերպարը իր առասպելաբանական-տոտեմական նախատիպերի միջոցով որոշակի կապեր է բացահայտում նաև ժայռապատկերի հաջորդ խորհրդանշան-

¹¹ ՆՀԲ, հ. I, էջ 397:

¹² ՀԱԲ, հ. I, Եր., 1971, էջ 120:

¹³ Ա. Արրահայան, Հայոց գիր և գրչություն, Եր., 1973, էջ 234, 236:

¹⁴ Т. Елизаренкова, В. Топоров, Древнеиндийская поэтика и ее индоевропейские истоки, «Литература и культура древней и средневековой Индии», М., 1979, стр. 68.

¹⁵ ՀԱԲ, հ. III, էջ 67:

¹⁶ «Բառգիրք հայոց», Բնական բնագիրը, առաջարանը և ծանոթագրությունները Հ.Անայանի, Եր., 1975, էջ 182-183:

¹⁷ ՀԱԲ, հ. III, էջ 66-67:

¹⁸ Գ. Սրվիսիդյան, Երկեր, հ. I, Եր., 1978, էջ 383:

¹⁹ С. Петросян, Племенной союз Хайаса-Аззи в системе двоячных противопоставлений, «Լրարեր հասարակական գիտությունների», թիվ 3, 1987, էջ 83-85:

²⁰ Т. Гамкрелидзе, В. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, т. I- II, Тб., 1984, т. I, стр. 227, т. II, стр. 791.

ների հետ: Երկնային խաչաներդիրով շրջանակ-ամպին անմիջապես հաջորդող խորհրդանշանը բաղկացած է 7 փոքր սկավառակներից (օղակներ), որոնք խորհրդանշում են երկնային լուսատուները: Վերջիններս այդ կերպ են պատկերվում ժայռապատկերներում, որովհետև հայերեն *ակն* բառը իր «աչք» նշանակությունից բացի (նույնպես ամնչվում էր «լույս» հասկացությանը. հմմտ. *աչքի լույս*) ուներ թե՛ «լույս արձակող, լուսատու» նշանակությունները (հմմտ. *արեգ-ակն, *լուսնի-ակ* > *լուսնեակ, կայծ-ակն, մուրդ-ակ, փայլ-ակն*)²¹ և թե՛ «ընդհանրապես՝ բոլորչի և գնդածև առարկա. անիվ, գունդ» նշանակությունները:²² Ի դեպ, առաջին սայլերի անիվները սկավառակի տեսք ունեին՝ հոծ էին, իսկ *անի* բառով նշվում էր ոչ միայն անիվն ինքը, այլև «արեգակի կամ լուսնի բոլորակությունը»:²³ Զննարկվող ժայռապատկերի 7 փոքր սկավառակների (օղակներ) դեպքում, կարծում ենք, թե գործ ունենք Բագումբ (Բագմաստեղք, Բույք, Ալավումբ) աստղաուլտի հետ: Մա բաղկացած է անգեն աչքով տեսանելի յոթ աստղերից և գտնվում է Յուլի համաստեղության գլխային մասում:

ՆՀԲ-ում Հայկ/Օրիոն համաստեղության առթիվ կարդում ենք. «Աստեղատուն յերկինս՝ շքեղ և բազմապայծառ աստեղօք երեւելի, մերձ առ Բագմաստեղս, առընթեր ունելով կամ առ ոտս և գՇուն»:²⁴ Երկնային այս եռյակը Հայկ/Օրիոնը, Բագումբ//Պլեյադները և Շուն/Շնիկ/Միրիուս աստղը ժամանակին ժամադիտակի դեր են կատարել: Մեր դարաշրջանի Միրիուսը աշնանային-ձմեռային երկնքի աստղ է, բայց մ.թ.ա. 2800-2600թթ. այն ամառային երկնքի աստղ էր, երևում էր լուսաբացին՝ արևածագն էր ավետում:²⁵ Այն պաշտող մեծամորցիները, ինչպես Է.Պարսամյանն է կարծում, «կարող էին լուսատուի պարբերական երևալը օգտագործել ժամանակը հաշվելու համար»:²⁶

Ժամադիտակի դեր կատարել են նաև երկնային այս եռյակի մյուս երկու անդամները՝ Բագումբ//Պլեյադները և Հայկ/Օրիոնը: Անցյալ դարում ևս գիշերվա ժամերը որոշելիս ժողովուրդն առաջնորդվում էր Բագումբ և Կշեռք/Կշիռ աստղակույտերի դիրքով:²⁷ Ի դեպ, Բագումբը ժամանակի չափորոշիչ էր նաև հին Հունաստանում: Նրա հունական *Πλειάδες, Πλειάδες* անվան արմատակիցն է *πλειών* բառը, որը նշում էր «ժամանակի շրջապառույտը»՝ «լրիվ տարի» իմաստով:²⁸ Բագումբի հետ միասին գիշերվա ժամերը որոշող Կշիռը նույն Հայկ/Օրիոն համաստեղությունն է: Միջնադարյան «Բառգիրք հայոց»-ում կարդում ենք. «Հայկն-Կշիռն, գոր Շամփուր ասեն, կամ Պատ(ր)-ուակք», իսկ «Պատրուակ Հայկին – ծածկոյթ Արեգականն, որ ի ժամանակս ամռանն Արեգակն երեսն բռնի, որպես ի ժամանակս գարնան գԲագմաստեղն, գոր գռեհիկ(ք) Կշիռ ասեն՝ Հայկն այն է իւր մեծամեծ աստեղօքն և մերձակայիքն»:²⁹ Ամենայն հավանականությամբ, նույն Հայկ համաստեղությանն է վերաբերում Անանիա Շիրակացու հետևյալ նախադասությունը. «Իսկ գԺամադիտակն ասեն թէ մատակարար է ի միջի նոցա հիմն լեալ ամենայն աշխարհի» [«Իսկ Ժամադիտակի մասին, ասում են, թե նա (աստղերի) միջև կարգ սահմանողն է՝ հանդիսանալով աշխարհի հիմքը»]:³⁰

²¹ Ա. Մեյն, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Եր., 1978, էջ 209-211: ՀԱԲ, հ. I, էջ 106-107, 310: ՀԲԲ, հ. I, Եր., 1944, էջ 29:

²² ՀԲԲ, հ. I, էջ 29: ՀԱԲ, հ. I, էջ 109:

²³ ՀԲԲ, հ. I, էջ 122:

²⁴ ՆՀԲ, հ. II, Եր., 1981, էջ 31:

²⁵ «Մեծամոր (ուսումնասիրություն 1965-1966թթ. պեղումների տվյալներով)», Եր., 1973, էջ 148:

²⁶ Նույն տեղում, էջ 148:

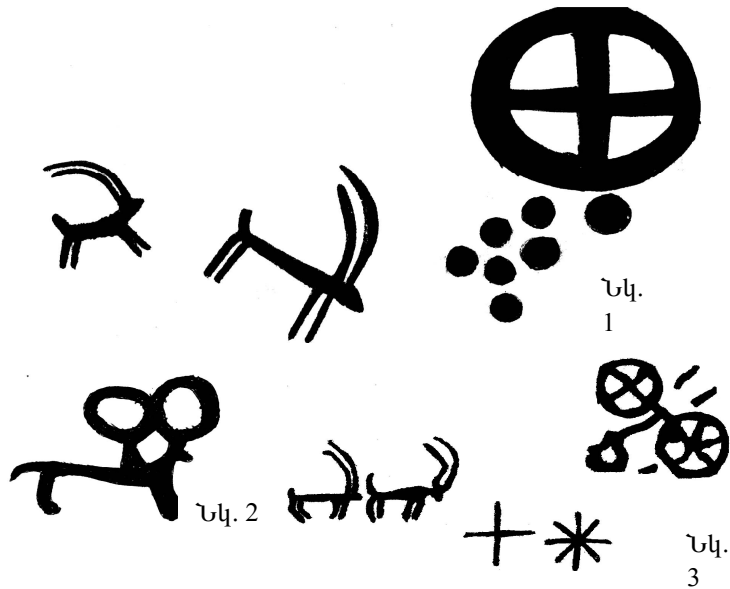
²⁷ ՀԲԲ, հ. I, էջ 313:

²⁸ «Древнегреческо-русский словарь», т. II, М., 1958, стр. 1325. Շատ ժողովուրդների համար Բագումբը միջոց է ծառայել տարվա եղանակները որոշելիս (Ջ.Էյնաթյան, Տոմարի և երկնային լուսատուների կապը հայ տոմարագիտական մատենագրության մեջ, «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1986, թիվ 4, էջ 171):

²⁹ «Բառգիրք հայոց», էջ 178, 270: Բերված են մեր կողմից արված թեթևակի սրբագրումներով:

³⁰ Ա ն ա ն ի ա Ը ի ր ա կ ա ց ի, Տիեզերագիտություն և տոմար, Եր., 1940, էջ 22: Անանիա Շիրակացի, Մատենագրություն, Թարգմանությունը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Ա. Արթուրյանի և Գ. Պետրոսյանի, Եր., 1979, էջ 81:

Հայկն ու հունական առասպելաբանության Օրիոնը միայն իրենց խորհրդանիշ համաստեղությունների նույնությամբ չէ, որ ընդհանուր գծեր են բացահայտում: Օրիոնը և Հայկը՝ որպես առասպելաբանական կերպարներ, հմուտ աղեղնավոր որսորդներ են, երկուսն էլ համարվել են վիթխարահասակ հսկաներ:³¹ Չնայած Հայկի և Օրիոնի վերաբերյալ գրույցները այլ ընդհանրություններ չեն դրսևորում, այսուհանդերձ ներքոբերյալ նյութի միջոցով կարելի է բացահայտել նմանության ևս մեկ՝ նախնադարյան որսորդների պաշտամունքից եկող գիծ: Հունական մի առասպելի համաձայն՝ Պլեյադները (Πλειάδες) յոթ քույրեր էին, որոնք, հետապնդվելով որսորդ Օրիոնից, դարձել էին աղավնիներ: Ջևար, նրանց փոխադրելով երկինք, փոխակերպեց աստղերի՝ որպես Պլեյադների (Բազումք) յոթ աստղերից բաղկացած աստղակույտը:³² Բացառված չէ, որ հնդեվրոպական առասպելում քույր-աղավնիների հետապնդման գործում իր դերն է ունեցել նաև երկնային ժամադիտակ եռյակի երրորդ անդամ ըմբռնված Շուն//Շնիկ//Միրիուս աստղը՝ որպես որսորդ աստծու շան խորհրդանիշ: Միրիուսը, «ըստ աստղային քարտեզի «Մեծ Շուն» անունը կրող համաստեղության առաջին աստղը լինելով հանդերձ, դիտվում է որպես անբաժան անդամ Օրիոնի՝ հախճապակյա բաժակ հիշեցնող այդ սրանչեղի համաստեղության»:³³ Գ.Գուրգադյանի վերջին դիտարկման փաստագրումը կարծես լինի Գեղամա լեռների մեկ ուրիշ ժայռապատկերում (նկ.2)³⁴ շան և Հայկի ութաձև խորհրդանշանի համաստեղ պատկերումը:

Բազումքի *Ալաունք* (եգ. թվ. *Ալաուն*) անվան³⁵ հիմքում, ինչպես և *աղանի* (<աղա-նի) բառի հիմքում, ընկած է հ.-ե. *aləu- «սպիտակ, փայլուն» նախաձևը:³⁶ Վերջինիս *aləbho- (հմնտ. *albho-)³⁷ տարբերակն է, հավանաբար, *աղաք ձևով ար-

³¹ Մ. Արեղյան, *Երկեր, հ. I, Եր., 1966, էջ 39, հ. III, Եր., 1968, էջ 31:*

³² А. Тахо-Годи, *Плеяды, «Мифы народов мира», т. II, стр. 317.*

³³ Գ. Գուրգադյան, *Տիեզերքը ավի մեջ, Եր., 1987, էջ 129:*

³⁴ Հ. Մարտիրոսյան, Հ. Իսրայելյան, *Գեղամա լեռների ժայռապատկերները, «Հայաստանի հնագիտական հուշարձանները», հ. 6, Ժայռապատկերներ, սրակ II, Եր., 1971, թիվ 192:*

³⁵ ՆՀԲ, հ. I, էջ 13: «Բառգիրք հայոց», էջ 8:

³⁶ Գ. Ջահուկյան, *Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան (այսուհետև՝ ՀԼՊՆԺ), Եր., 1987, էջ 270: Նույնի՝ Հայերենը և հնդեվրոպական հին լեզուները, Եր., 1970, էջ 17, 143:*

³⁷ ՀԼՊՆԺ, էջ 270:

տահայտված *Աղաբասար* բառում, որը Բագունքի մեկ ուրիշ անունն է:³⁸ Ըստ երևույթին, սրանք եղել են *աղանի* բառի զուգահեռ ձևերը (*աղունիկ*-ի մման), իսկ *Ալաունք* անունը հենց «Աղավնիներ» է նշանակել: Գիշերային երկնականարին նախ Բագունք // Պլեյադները, ապա՝ Հայկ//Օրիոնը հայտնվելու պատճառով դրանց և իրենց խորհրդանշանաբանական կերպարների միջև ինչ-որ կապ է հորինվել և դարձել հենքը այն առասպելի, ըստ որի՝ քույր Պլեյադները, աղավնի դարձած Պլեյադները հետապնդվում էին որսորդ Օրիոնից:³⁹ Բնական է ենթադրել, որ հետապնդումն իրագործվել է նախ՝ շան, ապա բազեի միջոցով՝ երբ յոթ քույրերն արդեն աղավնիներ էին դարձել:

Այս վերջին տեսանկյունից ուշագրավ է *Քերքեզ*//*Քարքազ* աստղի անունը, որը տեղադրում են Հայկ համաստեղության մոտ կամ նույնիսկ նրա մեջ:⁴⁰ Ըստ Ղ.Ալիշանի՝ *Քերքեզ*//*Քարքազ*՝ «անգղի արաբերեն անունն է»:⁴¹ Այս բառն ունի իրանական ծագում և հայտնի է Ավեստայից (*kahrkāsa*), սողերենից (*črks*), պարսկերենից (*karkas*), *outrénihg* (*caergæs*), նշանակելով տարբեր գիշատիչ թռչուններ՝ դրանց թվում նաև բազե:⁴² Բառացիորեն «հավակեր» նշանակող այս բառով հայերը նշելու էին որսկան բազեն. հմմտ. *հակուլ*՝ «որսկան բազեի մի տեսակ (*circus*)»:⁴³ Հայկի՝ նախապես որսորդ աստվածության վերնուշին է արտացոլում Հայկ//Օրիոն համաստեղության *Շամփուր* կոչվելու հանգամանքը ևս: Հայտնի է, որ *շամփուր* բառը նշանակում է «սայրասուր գառազան երկաթի կամ փայտեայ. յոր անցուցանեն գշերոս խորովելի մսոյ»:⁴⁴ Հ.Աճառյանը *շամփուր*-ի «խորովածի շիշ» բացատրությանն ավելացնում է հետևյալը. «Նշանակում է նաև «Orion կամ Հայկ համաստեղությունը. հմմտ. էֆիմ. 109. «Հունիս 14, Երեւի Հայկն, որ է Շամփուրն»:⁴⁵ Նշենք, որ խոր նախնադարից սկսած որսորդ տղամարդուն էր բացառապես վերապահված խորոված անելու գրեթե ծիսական գործը:

Այսպիսով, բացառված չէ, որ Օրիոնի և Պլեյադների մասին առասպելն ունեցել է իր հայկական զուգահեռը, որում Ալաունք//Պլեյադներ քույր-աղավնիների հալածիչ որսորդի դերում հանդես է եկել Հայկը իր Շնիկ//Միրիուսով և Քարքազ//«բազեով»: Ի նկատի առնելով Մեծամորի վաղբրոնգիդարյան բնակիչների պաշտամունքում Միրիուս աստղի, Օրիոն//Հայկի և Պլեյադներ//Ալավունքի երկնային եռյակ համակարգի անդամներ դիտվելու հանգամանքները, Պլեյադներին խորհրդանշող ծիսական իր կարելի է համարել Մեծամորում հայտնաբերված յոթփողանի կանթեղը:⁴⁶ Փոքր Պայտասարի քննության առարկա ժայռապատկերի յոթ սկավառակների (օղակների) պատկերը համարելով յոթնաստեղյան Բագունքի խորհրդանշանը, այն որպես պատկերագրություն առաջարկում ենք կարդալ *ալ*՝ Բագունքի առավել հին *Ալաունք* անավան առաջին մասի հնչյուններին համաձայն (հմմտ. համարժեք *աղ* սկզբնամասը Բագունքի մեկ ուրիշ *Աղաբասար*, անվան մեջ):

Փոքր Պայտասարի ժայռապատկերի հաջորդ պատկերը՝ այծերի զույգը, առկա է նաև Գեղամա լեռների ժայռապատկերներից մեկում (նկ.3):⁴⁷ Այստեղ այծերի ընթացքի ուղղությունը ձախից աջ է՝ կրկնում է ցերեկային երկնականարում Արեգակի (թվացյալ) ընթացքը: Այս պատկերը ևս ժամանակի կանոնավոր ընթացքի և նրա անվախճանության ցուցիչն է՝ գիշեր-ցերեկ կանոնավոր հերթափոխով. հմմտ. «գիշեր-ցերեկ» պատասխանն ակնկալող «Էրկու ախպեր իրար ետևից կվազեն, /Իրար հեչ չեն

³⁸ ՀԱԲ, հ. I, էջ 117:

³⁹ Ю. К а р п е н к о, Названия звездного неба, М., 1985, стр. 48.

⁴⁰ Ղ. Ալիշան, Հայոց հին հավատքը կամ հեթանոսական կրոնը, էջ 72: ՀԱԲ, հ. IV, Եր., 1979, էջ 574: ՀԲԲ, հ. IV, Եր., 1945, էջ 571:

⁴¹ Ղ. Ալիշան, նշվ. աշխ., էջ 89-ի ծան.:

⁴² В. А б а е в, Историко-этимологический словарь осетинского языка, т. I, М.-Л., 1958, стр. 302-303.

⁴³ ՀԲԲ, հ. III, Եր., 1944, էջ 86:

⁴⁴ ՆՀԲ, հ. II, էջ 464:

⁴⁵ ՀԱԲ, հ. III, էջ 492:

⁴⁶ «Մեծամոր (Ուսումնասիրություն 1965-1966թթ. պեղումների տվյալներով)», էջ 129, նկ. 128:

⁴⁷ Գ. Կ ա թ ա խ ա ն յ ա ն, Պ. Ս ա ֆ յ ա ն, նշվ. աշխ., թիվ 25, նկ. 1:

հասնի» հանելուկը:⁴⁸ «Այծ»/«երկինք»/«Ժամանակ» առասպելաբանական-իմաստաբանական զուգադրումները իրենց արտացոլումներն են գտել *տիկ*, *տիւ* և *տի* բառերի լեզվաբանական կապի տեսքով: Նախահնդեվրոպական DY արմատից սերած այս բառերից *տիկ*-ը նշանակում է «տկճոր, պարկապուկ» (<«այծ»), *տիւ*-ը՝ «ցերեկ, օրվա լույս մասը», *տի*-ն՝ «օր», «տարիք, հասակ», «դար, ժամանակաշրջան»:⁴⁹ Նախնադարյան հեռավոր ժամանակներից եկող առասպելաբանական նույնպիսի կապեր են բացահայտվում մի կողմից հայ ժողովրդական հավատալիքների հետաքրքիր կերպարներից Ժուկ ու Ժամանակի և նրա սպիտակ ու սև կծիկների, մյուս կողմից՝ գույգ այծերի կերպարների միջև: Առաջինների առթիվ Մ.Աբեղյանը գրում է. Ժուկ ու Ժամանակը «իշխում է որպես գերագույն գործընթացի ցերեկվա լույսի և գիշերվա խավարի կանոնավոր ընթացքի՝ աստղագարդ երկնքի պտույտի վրա... Ժուկը ձեռքին ունի երկու կծիկ, որոնցից մեկը սպիտակ է, մյուսը՝ սև: Դրանք խորհրդանշում են ցերեկվա ու ցերեկվա երկնքի և գիշերվա ու գիշերվա երկնքի»:⁵⁰ Այս վերջին հանգամանքը արտացոլված ենք գտնում նաև հայ ժողովրդական հեքիաթներում և «գիշեր-ցերեկ» պատասխանն ակնկալող հետևյալ հանելուկում. «Սև կծիկը վեր նետեցի/ճերմակը վար ցրզի (զցել)»:⁵¹ Այսպիսի մի պահ է պատկերում Փոքր Պայտասարի ժայռապատկերը, որտեղ ցերեկը խորհրդանշող աջակողմյան (մեր դիտակետից) այծը պատկերված է վայրէջքի վիճակում, իսկ գիշերը խորհրդանշող այծը՝ վերելքի մեջ (նկ. 1):

Ժայռապատկերի այծերի գույգի և առասպելաբանական այդ կծիկների խորհրդանշային նույնությունը հաստատվում է նաև *կտիկ* և *կծիկ* բառերի ակնհայտ կապի միջոցով: *Կտիկ* նշանակում է «այծ», իսկ *կծիկ*՝ «ինքն իր վրա գնդաձև փաթաթված թել»:⁵² Այս բառերի միջև առկա *տ/ծ* համարժեքության տեսանկյունից հմմտ. այնպիսի նույնաձագում գույգերի գոյությունը, ինչպիսիք են *բուտ/բուծել*, *մուտք/մուծել*, *տատանել/ծածանել*, *պղտոր/պիղծ* և այլն: *Կծիկ* բառը Գ.Ջահուկյանը բխեցնում է հ.-ե. *ցս- նախաձևից.⁵³ հ.-ե. *ցս- > հայ. *կուծ + իկ > կծիկ: *Կտիկ* «այծ» և *կծիկ* բառերի լեզվաբանական և իմաստաբանական կապը բացատրվում է այծամազի շատ վաղ օգտագործման հանգամանքով: Արդեն սպացուցված է, որ այծի ընտանեցումը և վաղ տարածումը տեղի են ունեցել մ.թ.ա. IX-VIII հազարամյակների ընթացքում և այն տարածքում, որն ընդգրկում էր «Փոքր Ասիայից և Հյուսիսային Միջագետքից մինչև պատմական Իրան»⁵⁴ ձգված գոտին: Ուրեմն, այն ընդգրկել է նաև Հայկական Տավրոսը (առնվազն) կամ ամբողջ Հայկական լեռնաշխարհը: Հնդեվրոպաբանները հ.-ե. *բեհ- արմատից են բխեցնում ժառանգ լեզուներում «ոչխար» և «մորթի, բուրդ, մազ, սանրեր» նշանակությամբ բազմաթիվ բառեր, որոնց թվում է նաև հայ. *սար* «բուրդ» բառը:⁵⁵ Այծամազի առումով ուշագրավ է հայ. *ճար* բառը, որը նշանակում է ինչպես «խոյ, նոխազ», այնպես էլ «մազ, մազեղեն» (անգամ՝ «ձիու պոչի ու բաշի մազը»), իսկ նրանից ածանցյալ *ճարի* բառը նշանակում է «մազոտ, թավ մազեր ունեցող»:⁵⁶

Ժուկ ու Ժամանակի սպիտակ ու սև կծիկները, խորհրդանշելով ժամանակի պարբերական և անվախճան ընթացքը, դրանով իսկ տիպաբանական սերտ կապ են բացահայտում մեր առաջին տոմարադիր Հայկ մահապետի և Ժուկ ու Ժամանակի կերպարների միջև: Դիտարկելով երկնքի ու ժամանակի հետ նրանց դրսևորած կապերը՝ Կ.Սելիք-Օհանջանյանը ենթադրում է, որ այս տեսանկյունից Հայկի կերպարը

⁴⁸ Մ. Հ ա ղ ը թ յ յ ո ճ յ ա ն, Հայ ժողովրդական հանելուկներ, Եր., 1965, էջ 17:

⁴⁹ Н. А н д р е е в а, Раннеиндоевропейский праязык, М., 1986, стр. 86-87: ՀԱԲ, հ. IV, Եր., 1979, էջ 403, 405, 410:

⁵⁰ Մ. Ա ղ ը թ յ յ ո ճ յ ա ն, Երկեր, հ. VII, Եր., 1975, էջ 48:

⁵¹ Մ. Հ ա ղ ը թ յ յ ո ճ յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 17:

⁵² ՀԲԲ, հ. II, Եր., 1944, էջ 445, 497:

⁵³ ՀԼՊՆԺ, էջ 126:

⁵⁴ Т. Г а м к р е л и д з е, В. И в а н о в, նշվ. աշխ., հ. II, էջ 588:

⁵⁵ ՀԱԲ, հ. I, էջ 282-283:

⁵⁶ ՀԲԲ, հ. II, էջ 251:

կարող է ներկայացնել տիպաբանական զուգահեռը հունական Ուրանոս և Քրոնոս աստվածների, նաև դրանց գործառնությունը իր մեջ միավորող իրանական Չրվանի:⁵⁷

Փոքր Պայտասարի ժայռապատկերի այծերի զույգի պատկերը Հայկ աստծու կերպարին առնչվում է թե՛ առասպելաբանական-տիեզերական տեսանկյունից (Հայկի հանդես գալը որպես ժամանակի ընթացքը կանոնավորող տոմարադիր), թե՛ առասպելաբանական-տոտեմական տեսանկյունից (Հայկի տոտեմական նախատիպը առաջնորդ քարայծն էր):⁵⁸ Ուրեմն, ժամանակի գիշեր-ցերեկ անվախճան հերթափոխը խորհրդանշող այծերի զույգի պատկերը համահունչ է ժայռապատկերի առասպելաբանական հենքին: Ըստ այսմ, տրամաբանության պահանջով, ժայռապատկերի մյուս պատկերների հետ միասին, այն պետք է ամբողջացնեն նաև ժայռապատկերի պատկերագրությունը: Կարծում ենք, որ այծերի զույգի միջոցով ժայռապատկերում արտահայտված է «զույգ» հասկացությունը՝ իր *ան* հնչյունական համարժեքով: Հիշենք միջնադարյան «Բառգիրք հայոց»-ի «Անարան-դարան» բառը,⁵⁹ որի սկզբնամասն ընթերցվում է *ան*: Սրան «դարան» բացատրությունը տվող բառը մենք, տարբեր համարելով *դարան* «պահարան» և դարան «թաքստոց, ամրանալու տեղ, առյուծի որջ» նշանակող նույնահունչ բառերից, համարում ենք ածանցավոր ձևը «զույգ, երկու» նշանակող *դար* բառի (վերջածանցի համար հմմտ. *բերան*, *լուսան*, *կռան*, *հորան*, *պարան* և այլն): Այս դեպքում «զույգ» նշանակող *անարան* բառը բաղկացած կլինի *ան արմատից և *-արան* վերջածանցից (վերջածանցի համար հմմտ. *դատարան*, *թանգարան*, *ճեմարան* և այլն): Հնագույն հայերենի *ան արմատը՝ իր *հան տարբերակի հետ միասին, իզուր է փոխառյալ համարվում իրանական լեզուներից (հմմտ. ավեստ. *hama-/hama* «նույն, նման, ամբողջ»), որովհետև դրանք որպես առաջին բաղադրիչ պարունակող *անդորր*, *անտառ*, *հանգձտ*, *հանուր* բառերը բնիկ հայերեն են:⁶⁰ Ի դեպ, բնիկ են նույնիսկ հնդեվրոպական համապատասխան արմատի *m* հնչյունը պահած ձևերը՝ *ամեն*, *ամորձի* և *ամուսին* բառերը:⁶¹

Այծերի զույգի պատկերին՝ որպես մեհենագրություն, վերագրված *ան* ընթերցումը ամբողջ պատկերագրությանը տալիս է *հաւ-ալ-ան* տեսքը: Կարծում ենք, թե զաղտնագրված *հաւալան բառը ուղղակի կապի մեջ է հայ առասպելաբանությանը քաջ հայտնի հավլունի թրի մեկ այլ՝ *հաւալանի* անվան⁶² հետ: Գ.Սրվանձառյանցի հաղորդած ստուգաբանությունը (հավլունի <*հաւու ուլնի)⁶³ Հ.Աճառյանը մերժում է՝ համարելով ժողովրդական ստուգաբանության արդյունք:⁶⁴ Հաւալանի բառի *հաւլունի* տարբերակը մենք բխեցրել ենք *հ.-ե. *sāue-* նախածկից՝ *-ունի* վերջածանցի հավելումով⁶⁵: Այս բառի Հաւալանի <*հաւ-ալ-անի տարբերակի առաջին բաղադրիչը վերոհիշյալ *հաւ* <*հ.-ե. *sāu-* «փայլել, լույս տալ» արմատն է, երկրորդ բաղադրիչը նույնպես հնդեվրոպական ծագում ունի և որպես վերջածանց առկա է *թակաղ*, *կաղաղ*, *կենցաղ*, *տարգալ* և այլ բառերում,⁶⁶ երրորդ բաղադրիչը դարձյալ հնդեվրոպական ծագում ունեցող *-անի* վերջածանցն է՝ առկա *լեզուանի*, *հողանի*, *հովանի*, *պիտանի* բառերում: Ժայռապատկերի մեհենագրության *հաւ-ալ-ան* հնչյունախումբը *հաւալանի* բառից

⁵⁷ Կ. Մ է լ ի ք – Օ հ ա ն ջ ա ն յ ա ն, Միթրա-Միհրի արքանյակներն ու գործակալները, «Գրական-բանասիրական հետախուզումներ», գիրք 1, Եր., 1946, էջ 321:

⁵⁸ Մ. Պ է տ ր ն ս յ ա ն, Հնագույն Հայաստանի գլխավոր աստվածությունների շուրջ, «Հայաստանի էկոլոգիական հանդես», 2003, թիվ 2, էջ 125-131:

⁵⁹ «Բառգիրք հայոց», էջ 18:

⁶⁰ ՀԱԲ, հ. III, էջ 18-19: ՀԼՊՆԺ, էջ 245:

⁶¹ Ա. Մ է յ ն, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, էջ 70: ՀԱԲ, հ. I, էջ 153-154, 160, հ. III, էջ 582:

⁶² ՀԲԲ, հ. III, էջ 79:

⁶³ Գ. Ս ր վ ա ն ձ ա ռ յ ա ն, նշվ. աշխ., հ. I, էջ 394-395:

⁶⁴ ՀԱԲ, հ. III, էջ 72:

⁶⁵ Մ. Պ է տ ր ն ս յ ա ն, Դասերը և եռադասության դրսևորումները հին Հայաստանում, Եր., 2006, էջ 190-191: Նույնի՝ Հայոց մեհենագրության ակունքներում, էջ 5:

⁶⁶ ՀԱԲ, հ. II, Եր., 1973, էջ 492: ՀԼՊՆԺ, էջ 233:

տարբերվում է միայն վերջածանցով՝ *-անի*-ի փոխարեն՝ *-ան*: Միևնույն ծագումն ունեցող այդ վերջածանցներից երկրորդը վերոհիշյալ *ան* վերջածանցն է:⁶⁷ Եթե ընթերցվող *Հաալան բառը որպես Հայկ աստծու մակդիր է արտացոլվել ժայռապատկերում, ուրեմն, նույն բառի տարբերակով կաշված Հավալանի առասպելական թուրը նախապես վերագրվելու էր Հայկին: Թրի և արևի ճառագայթների առասպելաբանական գուգորդումը ևս բնորոշ է եղել մեր նախնիներին և արտացոլված է «արևի շողը» պատասխանն ակնկալող ժողովրդական հետևյալ հանելուկում. «Թուրն վար ինկավ/Չթկուն (ձայն) չելավ»:⁶⁸

Հավալանի/Հավլունի թրի ընկալումը՝ որպես արեգակնային լույսի առարկայացում, պայմանավորել է (թագավորական գործոնի հետ միասին) նրա վերագրումը Տրդատ թագավորին: *Տրդատ* (<հրան. *Տրդիդատ*) անունը դա կրած Հայոց թագավորին առնչում է Տիր/Տիր աստծուն, որը հելլենիստական Հայաստանում համադրված էր արեգակնային լույսի անձնավորում Ապոլոնի հետ:⁶⁹ Ընդ որում, Հավլունի թուրն ի վերջո վերածվում է խաչի, որը նախաքրիստոնեական դարերում խորհրդանշում էր նույն արեգակնային լույսը: Այդ առիթով ուշագրավ է Գ.Մրվանձտյանցի հետևյալ դիտողությունը. «Վարդան աշխարհագիր կը գրե, թե «Հաա հավլունի թուրն Տրդատայ էառ Սուրբ Լուսաորիչն եւ օծեալ որպէս զխաչ ետ ի յօղն բանին Աստուծոյ՝ ի գլուխ լերինն Սեպիոյ»:⁷⁰ Հավլունի թրի խաչի վերածման մասին են խոսում նաև Խազան լճի անունները: Եթե դրանցից *Խազան*-ը (<*խազ-ան*, իսկ *խազ/խանձ/խանդ* < հ.-ե. *գոժ-«փայլել, վառել»)՝⁷¹ արտացոլում է առասպելական այս թրի փայլատակելու, այրելու հատկանիշները, ապա նրա *Խաչլու* (<*խաչ+թրք. -լու* վերջածանց) անունը ուղղակի կապի մեջ է թրի նաև լուսատու խաչ ըմբռնվելու հավատալիքի հետ: Ավանդագրույցներից մեկի համաձայն՝ Հարք գավառում գտնվող այս լիճն էր Հավլունի թուրը նետել Պռոշ թագավորի կրտսեր որդին՝ կատարելով հոր կամքը: Նույն այդ ավանդագրույցի մեջ ասվում է, որ «երբ այս ծովը (լիճը) ցամքի, այդ թուրը բռնող ձեռք մը աշխարհ կուգա, մնացածն Աստծո գիտնալիքն է»:⁷² Ուրեմն, Հավլունի թրի հետ կապված է եղել աշխարհի վերջի և նորացման ակնկալիքը, որը ևս բնորոշ էր արեգակնային լույսն ու անվախճան ժամանակն անձնավորած աստվածներին: Այդպիսի մեսիական հատկանիշներ ունեին ինչպես Միթրա-Միիրը, այնպես էլ նրա փոխական գուգահեռ կերպարները՝ «Վիպասանք»-ի (և այլ ավանդագրույցների) Արտավազդը և «Մասնա ծոերի» Փոքր Միերը:⁷³ Պռոշ թագավորը Հավլունի թուրը պետք է ժառանգած լիներ իր նախնիներից (անձամբ ձեռք բերելու մասին հաղորդումներ չկան), որոնք լիներու էին Հայկի սերունդներից, քանի որ բնակվում էին հին Հարքի տարածքում: Հայկի բուն տիրույթն էր սա, և Հայկն էր այն անվանակոչել *Հարք*, իսկ նրա կենտրոնատեղին՝ Հայկաշեն:⁷⁴ Լաթարում նստած Պռոշ թագավորի գերեզմանը ցույց էին տալիս այնտեղ, որտեղ ժամանակին իշխում էին Խոռխոռունի նախարարները: Իսկ Խոռխոռունի նախարարական տոհմը սերված էր համարվում Հայկի զինվոր որդի Խոռից:⁷⁵

Անկասկած, արեգակնափայլ-հրեղեն Հավալանի/Հավլունի թրի առաջին տերը համարված Հայկից էր այն ժառանգության անցել նրա սերունդներին՝ ավանդական Խոռից սկսած մինչև առասպելական-ավանդական Պռոշ թագավորը: Ըստ այսմ, մեր հնագույն քրմերը, երբ Փոքր Պայտասարի ժայռապատկերին գաղտնագրում էին *հաա-*

⁶⁷ ՀԼՊՆԺ, էջ 234, 354: «Հայոց լեզվի պատմական քերականություն», հ. II, Եր., 1975, էջ 93:

⁶⁸ Ս. Հ ա ռ մ թ յ մ ն յ ա ն, նշվ. աշխ., էջ 5:

⁶⁹ Գ. Մ ա ղ ա ղ ա ղ ա ն, Հելլենիստական դարաշրջանի Հայաստանը և Մովսես Խորենացին, Եր., 1966, էջ 37, 43:

⁷⁰ Գ. Մ ղ ա ն ձ տ յ ա ն ց, նշվ. աշխ., հ. I, էջ 571-572:

⁷¹ ՀԱԲ, հ. III, էջ 310-311, 329-330:

⁷² Գ. Մ ղ ա ն ձ տ յ ա ն ց, նշվ. աշխ., հ. I, էջ 394-395:

⁷³ Թ. Ա ղ դ ա լ թ ե գ յ ա ն, Հայագիտական հետազոտություններ, Եր., 1969, էջ 38-41, 49-50:

⁷⁴ «Մովսիսի Խորենացույ Պատմութիւն Հայոց», Եր., 1981, Ա, Ժ: «Մերեոսի եպիսկոպոսի պատմութիւն», Եր., 1939, գլ. Ա, էջ 3:

⁷⁵ Խ ռ թ ն ն ց ի, Ա, Ժբ:

ալ-ան հնչյունակապակցությունը, ապա քաջ զիտակցում էին, որ դա Հավարանի քրի տիրոջ՝ իրենց գերագույն աստված *Հաիալան/«Լուսավորիչ» Հայկի մակդիրն է:

ОПЫТ ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ДЕШИФРОВКИ ПИКТОГРАФОВ ОДНОГО НАСКАЛЬНОГО ИЗОБРАЖЕНИЯ

____ *Резюме* _____

____ *С. Петросян* _____

В наскальных изображениях Армении зафиксированы не только композиционные житейские сюжеты, но и символические сцены. Некоторые знаки этих сцен, по нашему мнению, являются фонетическими иероглифами. В Гегамских горах, у вершины Малого Пайтасара находится небольшое наскальное изображение, которое состоит из трех семантически связанных одна с другой частей, образующих единую сцену. Они представляют символы нева (“нево-солнце”) и плеяд (“семерка светил”), а также символы дня и ночи (фигуры “космических коз”). Последовательность символов-знаков и символов-фигур позволяет видеть здесь мифотворческую основу сцены, связанную с мифом о первопредке-верховном боге предков армян. Возможно, указанное изображение появилось под влиянием культа hАйка.

Известно, что имя вожественного первопредка в мире первобытного человека передавалось порою лишь закодированным методом. Исходя из этого метода, символы-знаки и символы-фигуры указанного иероглифического текста подбирались таким образом, чтобы в них фонетически отражались части имени бога. В качестве иероглифов они вместе читаются hш-ш-ան (ср *hшш* “нево”, *Uшшш* “Плеяды”, *шшш* “двойня”). Налицо эпитет верховного бога “лучезарный, светозарный” (<и.-е. *sāu- “сиять, влестеть”). Ср. Имя мифологическо-сказочного меча Հաիալանի/ Հալանի, а также эпитет hАйка խալալան “ясноокий, с искрящимися глазами”.